

Usûl Yazımında İki Farklı Yaklaşım Molla Hüsrev ve Fudayl Çelebi Örneği *

Two Different Approaches in Usul Writing Molla Husrev and Fudayl Celebi Example

Ömer KORKMAZ^a

^a Arş. Gör. Dr., Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Hukuku Ana Bilim Dalı
e-Posta: okorkmaz@cu.edu.tr , <http://orcid.org/0000-0002-8070-5398/>

Makale Bilgileri

Geliş Tarihi:	12.03.2019
Kabul Tarihi:	22.04.2019
Yayın Tarihi:	26.06.2019

Özet

Fıkıh usûlü/metodolojisi adıyla bir kanun ilminin inşası için yapılan ilk girişim Müslümanlar tarafından gerçekleştirilmiş ve erken dönemlerden itibaren bu alanda eserler telif edilmiştir. Söz konusu ilme tüm İslâm devletlerinin olduğu gibi Osmanlı Devleti âlimlerinin de katkıları olmuştur. Osmanlı âlimleri/fakihleri telif, şerh, hâşiye ve muhtasar olmak üzere fıkıh usûlü alanında birçok çalışma yapmışlardır. Molla Hüsrev ve Fudayl Çelebi de bu alanda kitap yazan Osmanlı âlimlerindedir.

Molla Hüsrev (ö. 885/1480), Fatih Sultan Mehmed döneminde şeyhülislamlık yapmış, ilmiye teşkilatının kuruluş ve işleyişine önemli katkılar sunmuş kişilerden biridir. Sahn-ı Semân medreselerinin programını hazırlayanlar arasında bulunmasının yanında onun fıkıh ve fıkıh usulüne dair yazdığı eserler Osmanlı medreselerinde ders kitabı olarak okutulmuştur. Ayrıca o, çalışmada eserini tahlil edeceğimiz Fudayl Çelebi (ö. 991/1583)'nin babası Zenbilli Ali Cemâli Efendi (ö. 932/1526) dâhil olmak üzere birçok öğrenci yetiştirerek Osmanlı ilim dünyasının gelişmesinde etkili olmuştur. Molla Hüsrev'den yaklaşık bir asır sonra yaşamış olan Fudayl Çelebi, Osmanlı medreselerinde yetişmiş, uzun yıllar müderrislik yapmış ve Bağdat, Halep ve Mekke gibi önemli merkezlerde kadılık yapmış bir Osmanlı âlimidir. Eğitim hayatını Osmanlı medreselerinde geçirmiş olmasının ve müderrislik yapmasının doğal sonucu olarak Molla Hüsrev'in eserlerini okumuş ve okutmuştur. Ayrıca o, Molla Hüsrev gibi fıkıh ve fıkıh usulüne dair yazdığı eserler ile İslâm hukuku alanına önemli katkı sunmuştur. Fudayl Çelebi'nin Âdâbü'l-evsiyâ ve ed-Damânât adlı eserleri hukuk tarihi açısından önemli bir dönüm noktası olan Mecelle'nin kaynakları arasında yerini almıştır.

Fudayl Çelebi, çalışmada ele alınacak olan fıkıh usulü eserinde Molla Hüsrev'den oldukça etkilenmiştir. Bu etki eserin genelinde bariz şekilde görünmektedir. O, eserini ve bu esere yazdığı şerhi isimlendirirken dahi Molla Hüsrev'in kullandığı kavramı kullanmıştır. Bununla birlikte o, eserini yazarken yer yer Molla Hüsrev'e itiraz etmekte ve onu eleştirmektedir. O, Molla Hüsrev'i bazen selefi anlamamakla; onların yolundan nedensiz ayrılmakla eleştirmiş, bazen de verdiği bilgilerin eksik ve yetersiz olduğunu belirtmiştir. Ancak eleştirdiği yönleri olmasına rağmen Fudayl Çelebi'nin, Molla Hüsrev'in eserini daha mükemmel bir hale getirmeye gayret ettiği anlaşılmaktadır. O, tabiri caizse bu eseri önüne almış, konular arasında uyuma dikkat ederek yeniden tasnif edip, tanımlarını da eğitim ve öğretime daha elverişli hale getirmeye çalışmıştır. Bu çalışmada, Fudayl Çelebi'nin Molla Hüsrev'i hangi konularda eleştirdiği, onun farklı düşündüğü hususların neler olduğu ve hangi amaçla eserini kaleme aldığı ortaya konulmaya çalışılacaktır. Fudayl Çelebi'nin Molla Hüsrev'den farklı düşündüğü konular Tercihler, Kitabın Tertip ve Tasnifi ve Tanımlar olmak üzere üç başlıkta işlenecektir.

Anahtar Kelimeler: Molla Hüsrev, Fudayl Çelebi, Cemâli, Tenvî'u'l-usûl, Mirkâtü'l-vusûl.

* Bu makale, 26-28 Ekim 2018 tarihlerinde İstanbul'da gerçekleştirilen 3. Uluslararası Avrupa Sosyal Bilimler Kongresi'nde sözlü olarak sunulan ve yayınlanmayan "Tenvî'u'l-Usûl Eseri Çerçevesinde Fudayl Çelebi'nin Molla Hüsrev'e Yönelttiği Tenkit ve İtirazlar" adlı tebliğin içeriği geliştirilerek ve değiştirilerek üretilmiş halidir. Ayrıca bu çalışma, Ç.Ü. Bilimsel Araştırma Projeleri birimince SBA-2018-10782 proje koduyla desteklenmiştir.

Giriş

Molla Hüsrev (ö. 885/1480), döneminin önemli ilim adamlarından eğitim görmüş, Osmanlı ilmiye teşkilatına¹, eserleri, eğitim öğretim ve yargı faaliyetleriyle katkıda bulunmuş bir Osmanlı âlimidir.² İlmiye teşkilatı içerisinde müderris olarak başladığı kariyerini, Şeyhülislam olarak zirvede tamamlamıştır³. Molla Hüsrev, Ayasofya ve Sahn-ı Semân gibi önemli medreselerde müderrislik yapmakla kalmamış, Fatih Sultan Mehmed tarafından Sahn-ı Semân medreseleri kurulduğunda vezir-i azam Mahmud Paşa ve Ali Kuşçu (ö. 878/1474) ile birlikte bu medreselerin programını hazırlayan heyette yer almıştır. Müderrislikten sonra bazı Osmanlı şehirlerinde kadılık da yapmış olan Molla Hüsrev, İstanbul'un ilk kadısı Hızır Bey'den sonra İstanbul'a kadı olarak atanmıştır. Ayrıca o, çalışmada eserini inceleyeceğimiz bir diğer müellif Fudayl Çelebi'nin (ö. 991/1583) babası Şeyhülislam Zenbilli Ali Cemâli Efendi (ö. 932/1526) dâhil olmak üzere birçok öğrenci yetiştirerek Osmanlı ilim dünyasının gelişmesinde etkili olmuştur.

Molla Hüsrev, yazdığı eserlerle ve ilmiye teşkilatında aldığı görevlerle ilim çevrelerinin dikkatini çekmiştir. Daha yaşadığı dönemde yaptığı çalışmalar ilgiyle takip edilir hale gelmiştir. Öyle ki yazdığı risalelere reddiyeler yazılıyor, gündeme taşıdığı konular ilmi çevrelerde tartışılıyordu. Örneğin kölelik hukukuna dair kaleme aldığı Velâ risalesine Molla Gürani (ö. 893/1488) tarafından bir reddiye yazılmış, kendisi de bu reddiye reddiye yazarak cevap vermiştir. Bu konu daha sonra da tartışılmaya devam etmiştir.⁴ Yine Molla Hüsrev, Teftazânî'nin *Mutavvel* adlı eserine yazdığı haşiyeyi değerlendirmesi için Seyit Ahmet Kırımı'ye (ö. 862/1457-58) vermiş, Kırımı de haşiye üzerine bir reddiye yazmıştır. Ayrıca Molla Hüsrev, Fatih Sultan Mehmed'in oluşturduğu tartışma programlarında bulunmuş ve bazılarında "reisül-ulema" sıfatıyla hakemlik de yapmıştır. Bu sayılanlar, Molla Hüsrev'in dönemin âlimleriyle etkileşim halinde olduğunu ve ilim çevrelerindeki otorite sahibi bir ilim adamı olduğunu göstermektedir. Molla Hüsrev'in yazdığı eserlere ilgi, hayatıyla sınırlı kalmamış, vefatından sonra da eserleri rağbet görmeye devam etmiş, üzerine birçok ilmi çalışma

¹ Osmanlı Devleti'nde eğitim, yargı, fetva ve din hizmetlerini yerine getiren medrese menşeli ulema sınıfına ilmiye teşkilatı ya da sınıfı denmektedir. Detaylı bilgi için bkz. Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1988; İpşirli, Mehmet, "İlmiye", *DİA*, İstanbul 2000, XXII, 141; Kılıç, Cihan, "Osmanlı İlmiye Teşkilatında Kariyer Sistemi", *Turkish Academic Research Review (TARR)*, 3/1 (2018), s. 153-155; Aslan, Nasi - Korkmaz, Ömer, "Osmanlı İlmiye Teşkilatının Bozulmasına Dönük Bir Eleştiri: Sinobi Abdullah Ahdi Örneği", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 19 (2019), s. 221-239.

² Molla Hüsrev ve eserleriyle ilgili günümüzde birçok çalışma yapılmıştır. Hayatı, ilmi kişiliği vb. konularda detaylı bilgi için bkz. Koca, Ferhat, *Molla Hüsrev*, TDV Yay., Ankara 2008; Aygün, Abdurrahim, *Dürr Kitapı Çerçevesinde Molla Hüsrev'in Fıkhi Görüşleri*, (Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi SBE), Ankara 2009, s. 1-27; Ceylan, Hadi Ensar, *Molla Hüsrev'in Delâlet Anlayışı ve Furu'â Yansımaları*, (Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniv. SBE), Ankara 2011, s. 7-24; Badır, Seyit, *Molla Hüsrev ve Mirkatü'l-vusûl Adlı Eserindeki Yöntemi*, (Yüksek Lisans Tezi, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi SBE), Rize 2013, s. 17-25. Molla Hüsrev'i konu alan daha birçok makale ve bildiri yayımlanmıştır. Hatta Uluslararası Molla Hüsrev Sempozyumu adı altında bir sempozyum dahi düzenlenmiştir.

Fudayl Çelebi açısından bakıldığında durum böyle değildir. O, tarafımızca yapılan yüksek lisans tezi dışında detaylı bir çalışmaya konu olmamıştır. Ancak yüksek lisans tezimizin sınırları düşünüldüğünde Fudayl Çelebi'nin ilmi kişiliğinin tüm detaylarıyla ele alınması mümkün değildir. Özellikle onun usûl eseri çerçevesinde Molla Hüsrev'e yönelttiği eleştiriler ve farklı düşündüğü konular söz konusu tezde ele alınamamış; müstakil bir çalışma olarak yazılması planlanmıştır. Mevcut çalışma bu düşüncenin ürünü olup yüksek lisans tezimizden bağımsız bir çalışmadır. Esasen Fudayl Çelebi ve eserleri, üzerine birçok çalışma yapılmayı hak etmektedir. Nitekim *Edebü'l-evsiyâ (Âdâbü'l-evsiyâ)* eseriyle ilgili bir yüksek lisans, *ed-Damânât* eseriyle ilgili ise bir doktora çalışmasının halen devam ettiği bilinmektedir. Bu ve benzeri çalışmaların Osmanlı âlimlerinin İslam hukukuna katkısının boyutlarının anlaşılmasına yardımcı olmasını temenni ediyoruz.

³ Molla Hüsrev'in şeyhülislam olmadığına ve şeyhülislamlığın bir kurum olarak özellikle Yavuz Sultan Selim'den sonra ortaya çıktığına dair görüşlerin bulunduğu da göz ardı edilmemelidir. Bu görüşlere göre Molla Fenâri ve Molla Hüsrev gibi âlimlere bir makam olarak şeyhülislamlık verilmemiş, ilmi değerlerini göstermek için onlara şeyhülislam denilmiştir. Ancak burada Molla Hüsrev'in o makamı işgal edip etmediğinden ziyade döneminin önde gelen âlimlerinden olduğu vurgulanmak istenmektedir. Molla Hüsrev'in Osmanlılar'da ilmiye teşkilatının başındaki âlimin unvanı olarak kullanılan şeyhülislam unvanına sahip olup olmadığı bahsi diğer olup başka araştırma konusudur. Ancak konuyla ilgili görüşler ve değerlendirmeler için bkz. Kaydu, Ekrem, "Osmanlı Devletinde Şeyhülislamlık Müessesesinin Ortaya Çıkışı", *Atatürk Üniv. İslâmî İlimler Fakültesi Dergisi*, sy. 2, Ankara 1977, s. 201-210; Arı, M. Salih, "Osmanlılar'da Şeyhülislamlık Müessesesi", *Yüzüncü Yıl Üniv. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 1, sy. 1 (1994), s. 170-178; İpşirli, Mehmet, "Şeyhülislam", *DİA*, İstanbul 2010, XXXIX, 91-96.

⁴ Konuyla ilgili değerlendirmeler ve bazı yansımaları için bkz. Özer, Hasan, "Molla Hüsrev'in *er-Risâle fi'l-Velâ'sı*", Molla Gürânî'nin Reddiyesi ve Molla Hüsrev'in Cevabı: Tahkikli Neşir", *İslâm Araştırmaları Dergisi*, İstanbul 2010, sy. 24, s. 173-207; Özen, Şükrü, "Molla Hüsrev'in Velâ Meselesi ile İlgili Görüşünün Osmanlı İlim Muhitindeki Yansımaları", *Uluslararası Molla Hüsrev Sempozyumu (18-20 Kasım 2011 Bursa) -Bildiriler-*, Bursa 2013, s. 325-393; Özen, Şükrü, "Bir Mirasın Gölgesinde Velâ Tartışması: Müzellef Ahmed Efendi'nin Terekesi ve Ganizâde Mehmed Nâdiri'nin Şeyhülislâma Mektubu", *Osmanlı Araştırmaları*, İstanbul 2013, XLI, 71-124.

yapılmıştır.

Molla Hüsrev, fıkıh, fıkıh usûlü, tefsir, kelam, mantık, Arap dili ve edebiyatı, şiir, hat sanatı gibi pek çok alanda eser telif etmiştir. Ancak o, fıkıh ve fıkıh usûlü alanında verdiği eserlerle şöhret bulmuş, Osmanlı hukuk tarihindeki konumunu ona fıkıh alanındaki çalışmaları kazandırmıştır. Molla Hüsrev'in fıkıh alanında yazdığı *Dürer* ile fıkıh usûlü alanında yazdığı *Mir'ât* eseri, Osmanlı medreselerinde uzun yıllar okutulmuş, üzerlerine şerh, haşiye, ta'lik ve tercüme türünde çalışmalar yapılmış ve defalarca basılmıştır.⁵

Molla Hüsrev'in talebelerinden Zenbilli Ali Efendi'nin oğlu olan Fudayl Çelebi de Osmanlı medreselerinden yetişmiş, Ebüssuud Efendi gibi dönemin önemli ilim adamlarından eğitim almıştır. Fudayl Çelebi, şeyhülislam Sun'ullah Efendi gibi talebeler yetiştirerek Osmanlı ilmiye teşkilatına katkı sunmuş, Osmanlı medreselerinde müderrislik yapmış, Bağdat, Halep ve Mekke gibi önemli merkezlerde kadılık yapmış bir Osmanlı âlimidir. Ayrıca o yazdığı kitaplarla Osmanlı ilim geleneğine değerli eserler bırakmıştır. Birçok farklı alanda kitap telif etmişse de fıkıh ve fıkıh usûlü alanlarında yazdığı eserlerle tanınmıştır. Fıkıh usûlü alanında *Tenvî'u'l-usûl* ve şerhi *Tevsî'u'l-vusûl*, fıkıh alanında *Âdâbü'l-evsuyâ* ve *ed-Damânât fi'l-fürû'* isimli kitaplar yazmış, özellikle İslam'da sorumluluk hukukuyla ilgili olan son eseri ile "Sahib-i *Damânât*" olarak şöhret bulmuştur.⁶

Molla Hüsrev'den yaklaşık bir asır sonra yaşamış olan Fudayl Çelebi, babasının Molla Hüsrev'in talebesi olması yanında Osmanlı medreselerinde yetişip uzun yıllar müderrislik yapmasının doğal sonucu olarak Molla Hüsrev'in eserlerini okumuş ve okutmuş olmalıdır. Nitekim Fudayl Çelebi, yazdığı usul eserinde Molla Hüsrev'den oldukça etkilenmiştir. Öyle ki her iki metnin ve şerhin isimleri bile karşılaştırıldığında bu benzerlik göze çarpmaktadır.⁷ Eser incelendiğinde bu etki bariz şekilde görülmektedir. Bununla birlikte o, eserini yazarken yer yer Molla Hüsrev'e itiraz etmekte ve onu eleştirmektedir. Bu çalışmada, Fudayl Çelebi'nin Molla Hüsrev'i hangi konularda eleştirdiğini, onun farklı düşündüğü hususların neler olduğunu ve hangi amaçla eserini kaleme aldığını ortaya koymaya çalışacağız. Fudayl Çelebi'nin Molla Hüsrev'den farklı düşündüğü konular *Tercihler*, *Kitabın Tertip ve Tasnifi* ve *Tanımlar* olmak üzere üç başlıkta işlenecektir.

1. Tercihler

Molla Hüsrev ve Fudayl Çelebi, kendilerinden önceki fıkıh usûlü müktesebatını özetlemişler, ancak bunu yaparken de doğal olarak birçok konuda farklı görüşler bulunduğu için bunlar arasında tercihte bulunmuşlardır. Bu başlık altında Molla Hüsrev ile Fudayl Çelebi'nin tercih noktasında farklı düşündükleri konulardan bahsedilecektir.

1.1. Kur'an'da Tevâtür Şartı

Kitabın tarifinden sonra her iki müellif de kitaba mahsus olan ve kitapla sünnet arasında müşterek olan konulara yer vermektedirler. Kitaba mahsus konular arasında zikrettikleri ilk mesele tevâtür konusudur. Buna göre nakledilen şeyin Kur'an addedilebilmesi için onun tevâtürle gelmiş olması şarttır. Ancak bu tevâtürün keyfiyetinde âlimler ihtilaf etmişlerdir. Bazı usûlcüler tarafından tevâtürün hem cevherde (hatt-ı Kur'an'da) hem de heyette (okunuşta) olması gerekli görülürken, diğer bazı usûlcüler tarafından ise bu şartın sadece cevherde olması yeterli görülmektedir.⁸ Molla Hüsrev bu ihtilafı olduğu gibi nakledip iki görüşü de kîle (قيل - denildi) lafızıyla zikrederek her hangi bir tercih yapmamaktadır. Ancak Fudayl Çelebi ise açıkça bir görüşü reddederek kendi tercihini ortaya koymaktadır. Müellife göre tevâtür cevherde şart olup heyette şart değildir.⁹

1.2. Namazın Sebebi Olan Vaktin İntikali Meselesi

Molla Hüsrev ve Fudayl Çelebi, vakitle kayıtlı olup olmaması açısından emri, mutlak ve mukayyet olmak üzere ikiye ayırmaktadırlar. Buna göre,

1. Mutlak emirler, talep edilenin -kendisinden sonra yerine getirildiğinde kaza veya geçersiz olarak kabul edilecek- bir vakitle kayıtlanmamış olduğu emirlerdir. Zekât, fitır sadakası, oşür, mali kefaretlar, mutlak nezirler ve ramazanın kazası ile ilgili emirler bu kısma girmektedir.

⁵ Aygün, *Molla Hüsrev'in Fıkhi Görüşleri*, s. 12; Ceylan, *Molla Hüsrev'in Delâlet Anlayışı*, s. 15.

⁶ Fudayl Çelebi'nin hayatı ve eserleri ile ilgili bkz. Korkmaz, Ömer, *Zenbillizade Fudayl Çelebi'nin Tenvî'u'l-usûl Adlı Eserinin Tahkik ve Değerlendirilmesi*, (Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi SBE), Adana 2014, s. 3-11.

⁷ Fudayl Çelebi de Molla Hüsrev gibi eserini isimlendirirken vusûl kelimesini kullanmaktadır. Ancak vusûl kelimesine Molla Hüsrev metinde, Fudayl Çelebi ise şerhte yer vermektedir.

⁸ Molla Hüsrev, Muhammed b. Ferâmüz b. Ali, *Mir'âtü'l-usûl fi şerhi Mirkâti'l-vusûl*, Matbaa-i Osmaniye, Dersaadet (İstanbul) 1312, s. 29.

⁹ Fudayl Çelebi, Fudayl bin Ali bin Ahmed bin Muhammed Zenbillizade, *Tenvî'u'l-usûl*, yazma, Çorum Hasan Paşa Ktp., no. 1632, vr. 3a.

2. Mukayyet emirler ise talep edilenin -kendisinden sonra yerine getirildiğinde kaza veya geçersiz olarak kabul edilecek- bir vakitle kayıtlanmış olduğu emirlerdir. Namaz, oruç vb. hakkındaki emirler de mukayyet emrin örneklerini oluşturmaktadır.

Mukayyet emirler kısmında ele alınan meselelerden biri de namazın vacip (farz) olmasının sebebinin ne olduğu konusudur. Molla Hüsrev ve Fudayl Çelebi namazın vacip olmasının sebebinin ne olduğu konusunda mutabıktır. Yine her iki müellif namazın sebebinin vaktin tamamının değil -namaza başlanıldığı takdirde- ilk cüzünün olduğunu söylemektedirler. Bu ilk cüzde namaza başlanılmadığında ise sebebiyet bir sonraki cüze intikal eder ve bu intikal sırasıyla namazın başlanıldığı cüze kadar devam eder. Her iki müellif de buraya kadarki bölümde her hangi bir ihtilaf zikretmemektedirler. İhtilaf, intikalın gerçekleştiği son cüzün miktarı hakkındadır. Cumhur bu intikalın, iftitah tekbiri alınabilecek bir cüze kadar devam edeceğini söylerken, İmam Züfer'e göre ise bu intikal farz olan ibadeti eda edebilecek genişlikteki bir cüze kadar devam eder ve orada son bulur. Çünkü farzı yerine getiremeyecek kadar bir cüze intikal edeceğini kabul edersek bu, kişiyi güç yetiremeyeceği bir şey ile (teklif-i mâ lâ yutâk) mükellef tutmak demek olur ki bu caiz değildir.

Molla Hüsrev bu konuda cumhurun görüşünün doğru olduğunu kabul ederek İmam Züfer'in bu konuda cumhura ihtilaf ettiğini söylemektedir.¹⁰ Fudayl Çelebi ise, cumhurun tercihinin sebepsiz tercih (tercîh bilâ müreccih) olduğunu söyleyerek bunun zayıf olduğunu ifade etmektedir.¹¹

1.3. Kâfirlerin Memuriyeti Konusundaki İhtilafın Semeresi

Emir bahsinde işlenen konulardan bir diğeri kâfirlerin memuriyeti konusudur. Molla Hüsrev ve Fudayl Çelebi de konuya eserlerinde yer vermişlerdir. Her iki müellife göre kâfirlerin iman, muâmelât, ukûbât ve ibadetlerin vücûbuna itikatla memur oldukları konusunda her hangi bir ihtilaf bulunmamaktadır. Ancak ibadetlerden düşme ihtimali olanları yani namaz, zekât vb. ibadetleri eda etmekle memur olup olmadıkları konusunda iki görüş vardır:

1. Kâfirler ibadetlerden düşme ihtimali olanları eda etmekle de memurdurlar ve bu kimseler ibadetleri terk ettikleri için azap olunacaklardır. Çünkü "Kâfirlere sizin Sakar'a girmenize sebep olan nedir diye sorulduğunda onlar biz namaz kılanlardan değildik"¹² ayeti namaz ibadetini terk ettikleri için kâfirlerin azap olunduklarına delildir. Bu görüş, Şafîi ve Iraklı Hanefî fakihlerinin görüşüdür.

2. Kâfirler ibadetlerden düşme ihtimali olanları eda etmekle memur değillerdir. Çünkü Hz. Peygamber, Muâz'a hitaben "onları (kâfirleri) Allah'tan başka ilah olmadığına şehadet etmeye davet et. Eğer bu davetine karşılık verirler de iman ederlerse Allah'ın onlara beş vakit namazı farz kıldığını bildir"¹³ demiştir. Eğer kâfirler ibadetleri eda ile memur olmuş olsalardı "eğer bu davetine karşılık verirlerse" şeklinde şarta bağlanması sahih olmazdı. Bu görüş, Mâverâünnehir âlimlerinin çoğunun görüşüdür. Debûsî (ö. 430/1039), Pezdevî (ö. 482/1089) ve Serahsî (ö. 483/1090 [?]) de bu görüşü tercih etmişlerdir. Müteahhirine göre de muhtâr olan görüş budur.

Fudayl Çelebi'ye göre bu ihtilafın hem uhrevî hem de dünyevî semeresi/sonucu bulunmaktadır. Eda ile memur olduğunu söyleyenlere göre kâfirler küfür cezalarına ek olarak eda etmemeleri/edememeleri sebebiyle ilave cezaya müstahak olacaklardır. Bu, ihtilafın uhrevî sonucudur. Dünyevî sonucu ise şudur; kâfir bir kimse zenginliğinin üzerinden bir yıl geçtikten sonra (havelân-i havl) Müslüman olsa bu kişiye zekât derhal mı vacip (farz) olur yoksa Müslüman olduktan sonra bir yıl daha geçmesi mi gerekir. Birinci görüş sahipleri Müslüman olduğu anda o kişiye zekâtın vacip olacağını söylerken, ikinci görüş sahipleri ise Müslüman olduktan sonra bir yıl daha geçmesiyle zekâtın vacip olacağını söylemektedirler.¹⁴

Her iki müellif de bu konuya eserlerinde yer vermektedir ve onlara göre sahih olan ikinci görüş yani kâfirlerin ibadetleri eda etmekle memur olmadıkları görüşüdür. Ancak bu ihtilafın semeresinin ne olduğu konusunda farklı düşünmektedirler. Molla Hüsrev bu ihtilafın semeresiyle ilgili olarak sadece uhrevî olanına yer vermekte, dünyevî bir sonucu olup olmadığına değinmemektedir. Molla Hüsrev bu açıklamasında Semerkandî'nin *Mizân*'ına atıfta bulunmaktadır. Nitekim Semerkandî, bu ihtilafın dünyevî bir semeresi olmadığını

¹⁰ Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-usûl*, s. 71-74.

¹¹ Fudayl Çelebi, *Tevsî'u'l-usûl*, vr. 5b; Fudayl Çelebi, Fudayl bin Ali bin Ahmed bin Muhammed Zenbillizâde, *Tevsî'u'l-vusûl şerhu Tenvî'u'l-usûl*, yazma, İzmir Tire Necip Paşa Ktp., no. 192. vr. 9a-10b.

¹² Müddessir 74/42-43.

¹³ Buhârî, *Zekât*, 41.

¹⁴ Fudayl Çelebi, *Tenvî'u'l-usûl*, vr. 11b-12a; Fudayl Çelebi, *Tevsî'u'l-vusûl*, vr. 30a-30b.

özellikle vurgulamaktadır.¹⁵ İzmirî de *Mir'âtü'l-usûl* üzerine yazmış olduğu haşiyesinde bu ihtilafın hiçbir dünyevî semeresi bulunmadığını belirtmektedir.¹⁶ Ancak Fudayl Çelebi, Molla Hüsrev'in *Mizân'a* atıfta bulunarak yaptığı açıklamaya itibar edilmemesi gerektiğini, bu ihtilafın hem dünyevî hem de uhrevî semeresi olduğunu belirterek Molla Hüsrev'in sadece uhrevî olanı zikretmesini eleştirmektedir.¹⁷

2. Kitabın Tertip ve Tasnifi

Molla Hüsrev ve Fudayl Çelebi'nin kendilerinden önceki fıkıh usûlü müktebatını özetlediklerinden yukarıda söz etmiştik. Ancak her iki müellif, eserlerini yazarken, konular arasındaki münasebet, benzer meselelerin bir başlık altında toplanması ve konunun önce ya da sonra zikredilmesi yani konuların nerede işleneceğinin belirlenmesi noktasına özen göstermişlerdir. Bununla birlikte Fudayl Çelebi'nin Molla Hüsrev'e nazarla daha avantajlı olduğu görülmektedir. Zira onun önünde Osmanlı medreselerinde okutulan ve ilmi çevrelerde itibar edilen bir eser vardır ki Molla Hüsrev'in eseridir. O, Molla Hüsrev'in bu eserini önüne alarak birçok konuda yeniden sınıflandırmaya gitmiş ve konular arasında münasebet bulunmasına dikkat etmiştir. Bu başlık altında da Fudayl Çelebi'nin kitabını tasnif ederken Molla Hüsrev'e yönelttiği eleştiriler ile aralarındaki farklılıklardan bahsedilecektir.

2.1. Fıkıh Usûlü Terimini Oluşturan Asıl ve Fıkıh Kelimelerinin Tanımları

Bilindiği üzere usûlü'l-fıkh ibaresi bir terkib-i izafîdir ve bir muzâf (usûl) ile muzâfun ileyhten (el-fıkh) oluşmaktadır. Dolayısıyla mürekkep bir lafzı anlamak öncelikle o lafzın oluşturduğu lafızları anlamaya bağlı olduğu için her iki müellif de eserlerinde asıl ile fıkıh kelimelerini ele alarak incelemişlerdir.

Molla Hüsrev eserinde -zahirine bakarak her ne kadar usûl âlimleri aslı önce fıkıh sonra ele almış olsalar da- muzâf olması bakımından bir muzâf lafzı bilmek muzâfuh ileyhi bilmeye bağlı olduğundan, önce fıkıh daha sonra ise asıl kelimesini incelemektedir.¹⁸

Fudayl Çelebi ise, cumhura uyararak önce asıl sonra fıkıh kelimesini ele almakta ve Molla Hüsrev'in yaptığı bu değişikliği şu sözlerle eleştirmektedir: “-zahirine bakarak her ne kadar usûl âlimleri fıkıh sonra ele almış olsalar da- muzâf lafzı bilmek muzâfuh ileyhi bilmeye bağlı olduğundan fıkıh öne alınmıştır diyerek bir âlim (Molla Hüsrev), aslın tarifini takdim hususunda cumhurun yoluna uymamış ve onlara bu konuda kusur nispet etmiştir. Yemin ederim ki cumhura nazarla bu konuyu böyle yorumlamak çok basit bir iştir”.¹⁹

2.2. Hüsün ve Kubuh Meselesi

Molla Hüsrev'in, hüsün ve kubuh ile ilgili konuları biri hüsün açısından memurun bih, diğeri hükümün ikinci rüknü olan hâkim konusu olmak üzere iki ayrı yerde işlediğini görmekteyiz.

Molla Hüsrev, hüsün açısından memurun bihin kısımlarını açıklarken hem hüsün hem de kubuhun dört anlamı olduğuna yer vermekte ve bu anlamlardan sadece birinin konuyla alakalı olduğunu söylemektedir. Molla Hüsrev, memurun bihin taksimine başlamadan önce bir şeyin güzel ya da çirkin olduğuna hükmedenin (hâkim) kim ya da ne olduğuna dair yapılan tartışmalara yer vermekte ve detaylı bir şekilde ele almaktadır. Aynı şekilde müellif, kitabının ikinci maksadı olan hükümler konusunun alt başlığı olan hâkim bölümünde, hüsün ve kubuha hâkim olanın kim ya da ne olduğuyla ilgili aynı tartışmayı yeniden ele almakta ve tekrara düşmektedir.

Fudayl Çelebi ise, hüsün açısından memurun bihin kısımlarına başlamadan önce hüsün-kubuh meselesinin ikinci maksatta ele alınacağını ve bu konunun yerinin de orası olduğunu söylemektedir.²⁰ Dolayısıyla Molla Hüsrev'in iki ayrı yerde zikrettiği bu hüsün ve kubuh meselesini, sadece hâkim bölümünde ele alarak tekrara düşmemekte ve bu bölümde hüsün ve kubuhun anlamlarını, hâkimin kim ya da ne olduğunu detaylı bir şekilde incelemektedir.²¹

2.3. Manaya Vaz' İtibariyle Lafzın Kısımlarının Sıralaması

¹⁵ Semerkandî, Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed, *Mizânü'l-usûl fi netâici'l-ukûl*, thk. M. Zekî Abdülber, Matâbi'u'd-Devha'l-Hadisiyye, Devha 1984, s.194-195.

¹⁶ İzmirî de *Mir'ât* üzerine yazmış olduğu haşiyesinde bu ihtilafın hiçbir dünyevî semeresi bulunmadığını söylemektedir. İzmirî, Süleyman b. Veli b. Resul el-Kırşehri, *Haşiyetü'l-Fazli'l-İzmirî ale'l-Mir'âti'l-usûl fi şerhi Mirkâti'l-vusûl*, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1890, I, s. 314.

¹⁷ Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-usûl*, s. 135-137; Fudayl Çelebi, *Tevsî'u'l-vusûl*, vr. 30a-30b.

¹⁸ Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-usûl*, s. 15-18.

¹⁹ Fudayl Çelebi, *Tevsî'u'l-usûl*, vr. 2b; Fudayl Çelebi, *Tevsî'u'l-vusûl*, vr. 2a-2b.

²⁰ Fudayl Çelebi, *Tevsî'u'l-vusûl*, vr. 23a-23b.

²¹ Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-usûl*, s. 116-118, 561-575; Fudayl Çelebi, *Tevsî'u'l-usûl*, vr. 87b-89b; Fudayl Çelebi, *Tevsî'u'l-vusûl*, vr. 136b-141a.

İslâm hukukunun aslî kaynakları Arapça olduğundan, bu dilin kurallarına göre lafızların çeşitlerini ve mana ile ilişkilerini bilmeden söz konusu metinleri doğru bir şekilde anlamak ve onlardan isabetli hükümler çıkarmak mümkün değildir. Bu bakımdan Fıkıh usûlünün önemli bir kısmını teşkil eden kaynaklardan hüküm çıkarma (istinbât) metodlarının bilinmesi amacıyla lafızlar, mana ile ilişkilerine göre bazı ayrımlara tabi tutulmuştur. Bunlardan biri de lafzın vaz' olunduğu mana yönüyle yapılan ayırımdır.²² Vaz' olunduğu mana bakımından lafızlar, "hâs, âm, cem'i münekker ve müşterek" olmak üzere dört kısma ayrılmaktadır. Fudayl Çelebi'nin tercih ettiği sıralama bu şekildedir. Molla Hüsrev ise sıralamayı "hâs, âm, müşterek ve cem'i münekker" şeklinde yapmaktadır.

Fudayl Çelebi, bu kısmın sonuncusu olarak zikrettiği müşterek konusunu işlemeye başlarken "daha önce de geçtiği gibi uygun olan müşterek lafzın manaya vaz' itibariyle olan lafızların son kısmı olmasıdır" demektedir. Müellifin daha önce geçtiğini söylediği yerin manaya delalet eden nazmın taksimini genel olarak yaptığı yer olsa gerektir. Ancak elimizdeki şerh nüshasının o kısmı mevcut olmadığı için müellifin sıralamayı bu şekilde yapmasının sebebini tam olarak bilemiyoruz. Bununla birlikte müellifin bu sıralamayı yaparken lafzın kısımları arasındaki irtibat ve münasebeti dikkate aldığı söylenebilir. Çünkü hâs, âm ve münekker cem'i, her üçü de tek vaz' ile bir ya da çok manaya delalet ederken, müşterek ise birden fazla vaz' ile birden fazla manaya delalet etmektedir. Yine âm ile münekker cem'i arasındaki benzerlikten dolayı müellif aralarında müşterek lafzı zikretmemiş olabilir. Nitekim münekker cem'in örneği olarak zikredilen "لا أنكح نساء" sözüne âm olduğu için itiraz edenler vardır.²³

2.4. Müzekker ve Müennes Cem'ileri

Müzekker ve müennes alameti taşıyan cem'iler, birinin diğerini kapsayıp kapsamaması açısından fıkıh usûlünün konusunu oluştururlar. Molla Hüsrev ve Fudayl Çelebi, (مسلمون وفعالوا) lafızları gibi kendisinde müzekkerlik alameti bulunan cemilerin -müzekker ve müenneslerin bir arada bulunması durumunda (ihtilat)- müennesleri de kapsadığını söylemektedirler. Bunun neticesi olarak müenneslerin hükme dâhil olduğunu gösteren harici bir delile ihtiyaç duyulmaz. Bilakis hükümden hariç olduğunu gösteren delile ihtiyaç duyulur. İhtilat olmaması durumunda ise bu cemiler müzekkerlere mahsustur. Müenneslik alameti bulunan cemiler ise sadece müenneslere mahsustur; müzekkerleri kapsamaz.²⁴

Her iki müellif de bu konuya eserlerinde yer vermekle birlikte farklı yerlerde ele almaktadırlar. Molla Hüsrev bu konuyu âm bahsinin sonunda zikretmektedir.²⁵ Konunun burada zikredilmesinin sebebi, âm ile aralarındaki münasebet olabilir. Çünkü fıkıh usûlü eserlerinde görüldüğü üzere, âm lafızlardan birisi de marife olan cem'idir.

Fudayl Çelebi ise, bu konuyu cem'i münekker konusundan sonra ele almaktadır. Müellif konunun burada zikredilmesiyle ilgili olarak "bu konunun *Menâr*'da ma'ânî harfleri bölümünde, *Mirkât*'ta ise âm bahsinin sonunda ele alındığını söylemekle birlikte bu konuyu burada zikrettiğini ve uygun yerinin de burası olduğunu" söylemektedir.²⁶ Müellifin, bu konuyu cem'i münekkerin sonunda zikrederek, adeta cem'i konularının bir tetimmesi kabul edilebilecek "müzekker ve müennes cem'ileri" konusunu cem'i ile ilgili olan bütün konuları bitirdikten sonra ele almak istediğini söyleyebiliriz. Çünkü bu konunun âm ile bağlantılı bir konu olduğu kadar cem'i münekkerle de bağlantılı olduğu açıktır. Dolayısıyla konunun cem'i ile alakalı konuların hepsi bittikten sonra ele alınması Fudayl Çelebi açısından daha uygun görülmüştür.

2.5. Manaya Açık Olarak Delalet Eden Lafızların Hükümleri

Lafız manaya delaleti itibariyle iki kısma ayrılmaktadır. Birincisi manaya açık olarak delalet eden lafızlar; ikincisi ise manaya kapalı olarak delalet eden lafızlardır. Her iki kısım lafızlar da açıklık ve kapalılık bakımından farklı derecelere sahiptirler. Birinci kısım lafızlar açıklık derecesine göre "zâhir", "nas", "müfesser", "muhkem" kısımlarına; ikinci kısım lafızlar ise kapalılık derecesine göre "hafî", "müşkil", "mücmel" ve "müteşâbih" kısımlarına ayrılmaktadır.

Her iki müellif de manaya açık olarak delalet eden lafızlar başlığı altında zâhir, nas, müfesser ve muhkemin tariflerini, örneklerini ve hükümlerini zikretmektedirler. Ancak konuyu ele alış tarzları arasında biraz farklılık mevcuttur. Molla Hüsrev her lafzın tarifini

²² Koca, Ferhat, "Has", *DİA*, İstanbul 1997, XVI, 264.

²³ Fudayl Çelebi, *Tenvi'u'l-usûl*, vr. 55b-56a; Fudayl Çelebi, *Tenvi'u'l-usûl*, vr. 20a.

²⁴ Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-usûl*, s. 184-185; Fudayl Çelebi, *Tenvi'u'l-usûl*, vr. 20b

²⁵ Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-usûl*, s. 184-185.

²⁶ Fudayl Çelebi, *Tevsi'u'l-vusûl*, vr. 55b.

yaparak örneğini vermekte ve ardından hükmünü ele almaktadır. Her birinin hükmü altında ise iki şey zikretmektedir. Birincisi o lafızdan anlaşılan şey ile amelin vacip olması, ikincisi ise o lafzın te'vil, tahsis ve neshe ihtimalinin bulunup bulunmadığıdır. Lafızların hükmü altında zikredilen ikinci bölümde lafızlar arasında farklılık bulunsa da birinci bölümdeki amelin vacip olması kısmında dört lafız da ortaklıklar. Bunun neticesi olarak Molla Hüsrev, her lafzın hükmü altında *amelin vacip olması* sözünü tekrar etmektedir.

Fudayl Çelebi ise, her lafzın tarifini yaparak örneğini vermekte birlikte hükmünü her birinin altında müstakil olarak ele almamakta, lafızların tamamını zikrettikten sonra hepsinin hükmünün katiyet ifade etmek olduğunu söylemektedir ki bu Molla Hüsrev'in eserindeki amelin vacip olması sözüne tekabül etmektedir. Molla Hüsrev'in bu lafızların hükmü altında zikrettiği ve bu kısımdaki lafızların birbirinden temyiz edilmesine de (fasl) yardımcı olan lafzın te'vil, tahsis ve neshe ihtimali olup olmadığı bölümü ise her lafzın tarifine ilave etmektedir.

2.6. Mecaz ve Kinayenin Hükümleri

Mecaz ve kinaye, hakikat ve sarih ile birlikte kullanıldığı mana itibariyle lafzın kısımlarını oluşturmaktadır. Her iki müellif tarafından bu başlık altında söz konusu lafızlarının tarifi yanında hükmü de zikredilmektedir. Ancak izledikleri yöntem açısından aralarında bazı farklılıklar mevcuttur. Molla Hüsrev, mecazın tarifinden sonra önce alaka konusunu ele almakta ve alakanın kısımlarına dair açıklamalar yapmakta, daha sonra ise mecazla ilgili bazı fer'i meselelerin tartışmalarına başlamaktadır. Örneğin bu konu altında Hanefilerle Şafiiler arasındaki *talak, hibe, köle azadı* vb. bazı fer'i meseleleri ele almaktadır.

Molla Hüsrev'in kinaye lafzı işlerken de aynı şeyi yaptığını görüyoruz. Müellif önce kinayenin tarifini ele almakta, daha sonra ise Hanefiler ile Şafiiler arasındaki *kinevi lafızlarla meydana gelen talakın ric'i mi yoksa bâ'in mi olduğuna* dair tartışmaya yer vermektedir. Bu tartışmadaki kanaatini ortaya koyduktan sonra ise kinayenin hükmünü zikretmektedir. Görüldüğü üzere Molla Hüsrev, mecaz ve kinayenin tarifinden sonra bazı konulara yer vermekte ve bunları zikrettikten sonra mecaz ve kinayenin hükmünü ele almaktadır.²⁷

Fudayl Çelebi ise mecaz konusunda alaka ve mecazla ilgili tartışmalı olan fer'i meseleleri, kinaye konusunda ise kinevi lafızlarla meydana gelen talakın sonucu ile ilgili tartışmayı, mecaz ve kinayenin tarif ve hükümlerini zikrettikten sonra ele almaktadır. Yani Fudayl Çelebi, mecaz ve kinayenin tarifiyle hükmü arasını bu nevi ikincil mesele diyebileceğimiz meselelerle tefrik etmemektedir.²⁸

2.7. Fasit İstidlal, Delil ve Tercihler

Hanefi usûlünde yer alan ve makbul olan deliller ve bu delillerden yapılan istidlal şekilleri sahih, makbul olmayanlar ise fasit olarak nitelendirilmiştir. Bunun neticesi olarak da Hanefi usûlcüler kitaplarında "istidlâlât-ı fâside/fasit istidlaller" ve "hücec-i fâside/fasit deliller" gibi başlıklar açarak bu konuları işlemişlerdir. Yine Hanefi usûlcüler "mu'araza ve tercih" başlığı altında zikrettikleri ve kendileri nazarında makbul olan tercih sebeplerine sahih, bunların dışındakilere de fasit tercih sebepleri ismini vermişler ve eserlerinde bu konuyu da ele almışlardır.²⁹

Molla Hüsrev, lafız ile manaya vakıf olma itibariyle lafzın kısımları olan "ibârenin delaleti", "işâretin delâleti", "delâletin delâleti" ve "iktizânın delâleti" kısımlarını inceledikten sonra bunları sahih istidlaller olarak nitelemiş ve ardından *fasl* başlığı açarak fasit istidlaller konusuna yer vermiştir.³⁰ Yine müellif, kitabının birinci maksadında zikrettiği sahih ve makbul dört delil olan Kitap, Sünnet, İcmâ' ve Kıyas bahislerini tamamladıktan sonra *teznib* başlığı açarak fasit deliller konusunu ele almıştır.³¹ Son olarak müellif, mu'araza ve tercih bahsinde sahih tercih sebeplerini zikrettikten sonra *tezyil* başlığı açarak fasit tercih sebeplerine başlamıştır.³² Görüldüğü üzere Molla Hüsrev, bu konuları münasip ve uygun gördüğü yerlerin sonuna ilave ederek farklı yerlerde üç başlık altında işlemiştir.

Fudayl Çelebi ise, lafız ile manaya vakıf olma itibariyle lafzın kısımlarını tamamladıktan sonra *teznib* başlığı açıp "mefhum-i muhâlefete itibar yoktur" diyerek sadece

²⁷ Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-usûl*, s. 205-221, 293-297.

²⁸ Fudayl Çelebi, *Tevsî'u'l-vusûl*, vr. 62a-63a, 94b-95a. Bu, Fudayl Çelebi'nin tarifle hükmü arasında hiçbir şeyi ele almadığı anlamına gelmemektedir. Müellif, eğer bir konu lafızla doğrudan ilgili ise tariftten hemen sonra o konuyu zikretmektedir. Mesela, müşkil, mücmel ve müteşabihin kısımlarını tariftten sonra hükümden ise önce ele almaktadır. Bkz. Fudayl Çelebi, *Tevsî'u'l-vusûl*, vr. 59a-60b.

²⁹ Zekiyyüddin Şaban, *İslam Hukuk İlminin Esasları: Usûlü'l-fikh*, (trc. İbrahim Kafi Dönmez), TDV Yay., Ankara 2004, s. 45-46; Abdülkerim Zeydan, *el-Veciz fi usûlü'l-fikh*, Müessesetü Kurtuba, yy. ts., s. 147.

³⁰ Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-usûl*, s. 324.

³¹ Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-usûl*, s. 487.

³² Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-usûl*, s. 505.

mefhum-i muhâlefet konusunu burada ele almıştır.³³ Müellifin mefhum-i muhâlefet konusunu burada ele almasının sebebi ise hemen öncesinde mefhumun diğer kısmı olan mefhum-i muvâfakatın zikredilmiş olmasıdır. Çünkü bilindiği üzere mefhum iki kısım olup birisi muvâfakat diğeri ise muhâlefettir. Mefhum-i muvâfakat da Hanefiler'in terminolojisinde nassın delâletine karşılık gelir.³⁴ Diğer fasit deliller, istidlaller ve tercih sebeplerinin hepsini ise birinci maksat olan deliller bahsinin sonunda, ikinci maksat olan ahkâm bahsinden hemen önce *tekmil* başlığı altında zikretmiştir. Sonuç olarak müellif -mefhum-i muhâlefet konusu dışında- fasit diye nitelendirilen delil, istidlal ya da tercih sebeplerini deliller bahsinin sonunda tek başlık altında işlemiştir.³⁵

2.8. Sünnet Bahsi

Her iki müellif de sünnet bahsine şer'î delillerin ikincisi olarak yer vermişler ve sünneti bazı alt kısımlara ayırarak incelemişlerdir. Molla Hüsrev sünnetin tanımını yaptıktan sonra vahiy ile ilgili açıklamalarda bulunmuş, ardından ise sünnet bahsini kavli sünnet, Hz. Peygamber'in fiilleri ve takrirleri olmak üzere üç fasıl (fasl) olarak işlemiştir.³⁶ Fudayl Çelebi ise, Sünnet konusunu vahiy, kavli sünnet, Hz. Peygamber'in fiilleri ve takrirleri olmak üzere dört başlıkta incelemek suretiyle üç fasıla (tenvi') ilave olarak Molla Hüsrev'in tanımdan sonra zikrettiği vahiy konusunu müstakil bir başlık olarak ele almıştır.³⁷

2.9. Kavli Sünnetin Kısımlarının Sıralaması

Sünnet bahsinin alt kısımlarından biri olan kavli sünneti her iki müellif de yedi başlık altında incelemektedir. Ancak Fudayl Çelebi'nin Molla Hüsrev'in yapmış olduğu sıralamayı biraz değiştirdiği görülmektedir. Molla Hüsrev, bu sıralamayı; hadisin Hz. Peygamber'e ittisalının keyfiyeti, râvinin şartları, râvinin hali, inkitâ', ta'n, haberin mahalli ve haber şeklinde yapmakta ve seleflerinden devraldığı bu kısımları -zannımızca- aralarında her hangi bir münasebet kurmaksızın tasnif etmektedir.³⁸

Fudayl Çelebi ise, bu sıralamayı hadisin Hz. Peygamber'e ittisalının beyanı, râvi, râvinin hali, râvinin hadisi işitme hali, râvi tarafından işitilen hadisin konusu, inkitâ' ve ta'n şeklinde yapmakta ve hadisin senedine veya kendisine ârız olan inkitâ' ve ta'n kısımlarını sıralamanın sonuna yerleştirmektedir. Müellifin bu sıralamayı yaparken râviyi odak noktası kabul ettiğini söyleyebiliriz. Çünkü bu sıralama zamirlerin anlamları da açılarak detaylı şekilde yapıldığında şöyle olmaktadır: 1. Râvilerin adedi itibarıyla hadisin kısımları, 2. râvinin kim olduğu/olması gerektiği yani şartları, 3. râvinin rivayet açısından durumu, 4. râvinin hadisi nasıl işitip diğer râvilere nasıl ulaştırdığı, 5. râvi tarafından işitilen haberin konusu, 6. senetten râvinin düşmesi ve son olarak da 7. bir kısmı râviden bir kısmı da râvi dışındaki muhaddislerden sadır olan ta'n.³⁹

2.10. Beyan

Beyan konusu kitap ile sünnet arasında ortak bahislerden kabul edilmektedir. Diğer bir ifadeyle kitap ve sünnetin her ikisinin de beyan ihtimali mevcuttur. Bunun neticesi olarak hem mütekellimîn metoduna göre yazılmış eserlerde hem de fukaha metoduna göre yazılmış eserlerde beyan konusu detaylı bir şekilde incelenmektedir. Mütekellimîn metoduna göre yazılmış usul eserlerinde beyan konusu, genellikle lafız bahislerinin "mücmel" ile ilgili kısmında bir alt başlık olarak ele alınmakta ve daha çok beyanın ona duyulan ihtiyaç anından sonraya bırakılıp bırakılmayacağı, beyanın açıklanan söz ile aynı güçte bir delil vasıtasıyla yapılmasının (mütevâtirin mütevâtir delil ile açıklanması gibi) şart olup olmadığı meseleleri tartışılmaktadır.⁴⁰ Fukaha metoduna göre yazılmış usul eserlerinde ise beyan konusunun genellikle sünnetten sonra ele alındığı görülmektedir.

İlk dönem Hanefî usûl kitaplarında beyan konusunun işlendiği yer genellikle müellifin metoduna göre değişmektedir. Örneğin Cessâs, kitabının başında âm, mücmel, hakikat, mecaz gibi konuları ve bunlarla ilgili hususları ele aldıktan sonra beyanı ele almakta, daha sonra ise emirle ilgili konulara başlamaktadır.⁴¹ *Takvîmü'l-edille*'de beyan konusu sünnetten

³³ Fudayl Çelebi, *Tenvî'u'l-usûl*, vr. 36a.

³⁴ Bkz. Koca, Ferhat, "Mefhum", *DİA*, Ankara 2003, XXVIII, 351-352.

³⁵ Fudayl Çelebi, *Tenvî'u'l-usûl*, vr. 72b-76b.

³⁶ Molla Hüsrev, *Mirkât ve Mir'ât*, s. 385, 414, 416.

³⁷ Fudayl Çelebi, *Tenvî'u'l-usûl*, vr. 37b.

³⁸ Molla Hüsrev, *Mirkât ve Mir'ât*, s. 389-409.

³⁹ Fudayl Çelebi, *Tenvî'u'l-usûl*, vr. 38a-43a.

⁴⁰ İbrahim Kâfi Dönmez, "Beyân", *DİA*, VI, 24. Bkz. Gazâlî, Ebû Hamid Huccetülislam Muhammed b. Muhammed, *el-Müstesfa min ilmi'l-usûl*, thk. Muhammed Süleyman el-Aşkar, Müessesetü'r-risâle, Beyrut 1417/1997, II, 38.

⁴¹ Cessâs, II, 5-6.

de sonra ele alınmakla kitabın birlikte⁴² eserin sistematığı sonraki dönemlerde yerleşik Hanefi usûl sistematığından farklıdır. Nitekim *Takvîm*'de ahkâm konusu da sünnetten önce ele alınmaktadır.

Hanefi usûl yazımının belirli bir sistematığe oturmasında önemli etkileri olan Pezdevî ve Serahsî beyan konusunu Sünnet bahsinden sonra ele almaktadırlar.⁴³ Ancak Pezdevî, “geride geçen delillerin tamamının” beyan edilme ihtimali bulunduğu için bu konulardan sonra beyan konusunu işlemenin gerekli olduğunu belirtmektedir.⁴⁴ Abdülaziz el-Buhârî de şerhinde geride geçen delillerin kitap ve sünnet olduğunu söyleyerek konular arasında uyuma riayet edilmesinin bir gereği olarak beyanın bu konuların akabinde getirilmesi gerektiğini ifade etmektedir.⁴⁵ Nesefî de benzer ifadelerle yer vermektedir.⁴⁶ Teftâzânî'nin, Sadruşşeria'nın beyanı sünnetten sonra ele almasıyla ilgili yaptığı açıklama dikkat çekicidir. O, “Musannif, sünneti önce beyanı sonra zikrederek bu noktada selefe uymuştur” demektedir.⁴⁷

Molla Hüsrev, beyan konusunu elfaz bahsinin sonunda sünnet bahsinden önce ele almaktadır. Ancak bu tasarrufu neden yaptığıyla ilgili bir açıklama yapmamaktadır. Ancak Molla Hüsrev, şer'î delillerden olan Kitap konusunu ikiye ayırarak işlemeyi tercih etmiştir. Birinci olarak kitaba özgü konuları ele almış ardından kitap ile sünnet arasındaki müşterek bahislere başlamıştır. Beyan konusuna başlarken de “kitap ile sünnet arasındaki müşterek bahislerden birisi de beyandır”⁴⁸ demesi konuya neden burada yer verdiğine dair ipucu vermektedir. Fudayl Çelebi ise beyan konusu çoğu Hanefi usûlcüler gibi muhtemelen “selefe uyarak” sünnet bahsinden sonra ele almakta ve uygun yerin de orası olduğunu düşünmektedir.⁴⁹ Ancak *Tevsî'u'l-vusul* adlı şerhin beyan ve sünnet konusunun da olduğu büyük kısmı elimizdeki nüshada eksik olduğu için net bilgi veremiyoruz.

3. Tanımlar/Tarifler

Sözlükte “tanıtmak, belirtmek, bildirmek” anlamlarına gelen tanım/tarif, ıstılahta “kendisinin bilinmesi başka bir şeyin bilgisini gerektiren söz” manasında kullanılır.⁵⁰ Tanımlar bir ilmin konularının öğrenilmesinde ve özümsemesinde önemli bir yere sahiptir. Zira bir ilmin meselelerini öğrenmek için öncelikle o ilmin diğer ilimlerden temayüz ettiği tanımının bilinmesi gerekir. Tanımın bu denli öneminden dolayı Molla Hüsrev de kitabının mukaddimesinde fıkıh usûlünün tarifini konusundan önce ele aldığını belirtmektedir. Çünkü Molla Hüsrev'e göre makam/durum bunu gerektirmektedir.⁵¹

Molla Hüsrev ve Fudayl Çelebi eserlerinde ıstılahların tanımlarını yapmaya özen göstermişler, her konuya önce ilgili kavramın tanımını yaparak başlamışlardır. Molla Hüsrev yaptığı tanımlarda seleflerden istifade etmekle birlikte daha önce zikredilmemiş yeni tanımlar da vermiştir. Fudayl Çelebi'nin ise eserinde seleflerinin özellikle de Molla Hüsrev'in tanımlarından çokça istifade etmekle birlikte, tanımları daha akılda kalıcı ve kolay ezberlenebilir bir forma dönüştürme gayreti içerisinde olduğu görülmektedir. Onun, tanımlarda farklı bir üslup oluşturmaya çalıştığı görülmektedir. Müellifin genel olarak tanımlarda yaptığı farklılıklar; mevsûl isim ve sılasını isim formuna çevirmek, aynı manayı ifade etmesi kaydıyla daha az lafız kullanmak, tanımdan hemen sonra zikredilen ve o konuyla beraber söylenilmesi adet haline gelmiş bölümü tanıma ilave etme vb. şeylerdir. Bu tasarruflar basit farklılıklar olarak görülebilirse de metnin ezberlenmesinin özellikle tanımların ezberlenmesinin önemsendiği bir eğitim sisteminde yapılan bu değişikliklerin önemli olduğu kabul edilecektir. Fudayl Çelebi'nin tasarruflarını daha net görebilmek için Molla Hüsrev ve Fudayl Çelebi'nin eserlerindeki bazı önemli tanımlar karşılaştırılacaktır.

3.1. Kitap

⁴² Debusi, Ebû Zeyd Abdullah b. Muhammed b. Ömer b. İsa, *Takvîmü'l-edille fî usûli'l-fıkh*, thk. Halil Muhyiddin Meys, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1421/2001, s. 221.

⁴³ Serahsî, *el-Usûl*, II, 27.

⁴⁴ Pezdevî, Ebû'l-Usr Ali b. Muhammed, *Usûlü'l-Bezdevî (Usûlü'l-Kerhî ile birlikte)* Dâru Mir Muhammed, Karaçi ts., s. 209.

⁴⁵ Abdülaziz el-Buhârî, Alâüddin Abdülaziz b. Ahmed, *Keşfü'l-esrâr 'an Usûli Fahri'l-İslâm el-Bezdevî*, nşr. Abdullah Muhammed Ömer, I-IV, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1997, III, 158.

⁴⁶ Nesefî, Ebû'l-Bekkat Hafîzüddin Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd, *Keşfü'l-esrar şerhi'l-musannef ale'l-menar*, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut trs., II, 109.

⁴⁷ Teftâzânî, Sa'düddin Mes'ûd b. Fahriddin, *Şerhu't-Telvîh 'ale't-Tavzîh li-metni't-Tenkîh fî usûli'l-fıkh*, thk. Zekeriyâ Umeyrât, I-II, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1996, II, 38.

⁴⁸ Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-usûl*, s. 339.

⁴⁹ Fudayl Çelebi, *Tevsî'u'l-usûl*, vr. 44a.

⁵⁰ Türker, Ömer, “Tarif”, *DİA*, İstanbul 2011, XXXX, 28.

⁵¹ Hâmişte yazılan notta da makamın talim (eğitim) makamı olduğuna dikkat çekilmektedir. Bkz. Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-usûl*, s. 11 (3 numaralı hâmiş).

Fudayl Çelebi kitabı “الكتاب النظم الدال على المعنى المتواتر المنزل على الرسول صلى الله عليه وسلم”⁵² şeklinde; Molla Hüsrev ise “هو [أي الكتاب] النظم المنزل على رسولنا محمد صلى الله عليه وسلم المنقول عنه تواترا”⁵³ şeklinde tanımlamakta ve kitaba özgü konuları zikrettikten sonra “إنه اسم للنظم الدال على المعنى” (kitap manaya delalet eden nazmın ismidir) demektedir. Esasen her iki müellif de kendisinden önceki usûlcülerin tanımlarından⁵⁴ faydalanarak kendilerine ait kısa ve özlü bir tanım ortaya koymaya çalışmışlardır.

Her iki müellifin de tanımlarının muhteva olarak aynı olduğunu söyleyebilir. Ancak Fudayl Çelebi, görüldüğü üzere Molla Hüsrev’in tanımdan sonra zikrettiği ilave bilgi olan “kitap manaya delalet eden nazmın ismidir” bölümünü tanımına ilave etmektedir. Kitabın sadece lafız mı yoksa sadece mana mı ya da ikisinin mecmuu mu olduğu noktasındaki tartışmaları ifade eden bu ibarenin, usûl eserlerinde kitap başlığı altında ele alınması adet haline gelmiştir. Fudayl Çelebi de bu bilgiyi kitabın tanımına dâhil etmekte ve “Hz. Peygamber’den tevatür yoluyla nakledilen” kısmını ise “mütevatir olan” şeklinde tek kelimeyle ifade etmektedir.

3.2. Sünnet

Fudayl Çelebi sünneti, “السنة ما صدر عن النبي عليه الصلوة والسلام من حديث أو فعل أو تقرير”⁵⁵ şeklinde, Molla Hüsrev ise “السنة ما صدر عن النبي صلى الله تعالى عليه وسلم من قول -ويختص بالحديث- أو فعل أو تقرير”⁵⁶ şeklinde tanımlamaktadır.

Bu tanımlarda esasen anlam itibariyle bir fark bulunmamaktadır. Ancak Molla Hüsrev, “Sünnet, nebî’den (s.a) sadır olan söz -ki bu söz hadise mahsustur-, fiil ve takrirdir” derken söz lafzından sonra araya bir cümle-i itirazıya dercederek söze hadis isminin verileceğini ve hadis denildiğinde sadece kavli sünnetlerin anlaşılacağını söylemektedir. Fudayl Çelebi ise “Sünnet, nebî’den (s.a) sadır olan hadis (söz), fiil ve takrirdir” diyerek bu malumatı itiraz cümlesine ihtiyaç duyulmayacak şekilde *kavl* ile *hadis* arasındaki ihtisası *kavl* yerine *hadis* lafzını koyarak veciz bir şekilde ifade etmektedir.

3.3. Has

Fudayl Çelebi hassı, “الخاص لفظ موضوع لمنفرد”⁵⁷ şeklinde, Molla Hüsrev ise “أما الخاص فلفظ وضع”⁵⁸ şeklinde tanımlamaktadır.

Molla Hüsrev tarifinde hass lafız için üç kayıt zikretmektedir. Bunlar; 1. has; manaya mevzu olan bir lafız olmalı, 2. vaz olunduğu mana tek olmalı ve 3. fertler arasında iştirak olmamalı (ale’l-infirâd olmalı). Müellif daha sonra birinci kayıtla bir manaya mevzu olmayan lafızların, ikinci kayıtla müşterek lafızların, üçüncü kayıtla ise âmm ve münekker cem’in tariften çıktığını söylemekte ve tarifi tam bir tarif olduğunu ifade etmektedir.

Fudayl Çelebi ise tarifinde has lafız için iki kayıt zikretmektedir. Bunlar; 1. manaya mevzu olan bir lafız olmalı, 2. vaz olunduğu mana münferid olmalı. Müellif muhtemelen ikinci kaydın müşterek, amm ve münekker cem’i tariften çıkarttığını düşünmekte ve Molla Hüsrev’in tarifine nazarla daha muhtasar bir tarif ile aynı manayı ifade etmektedir. Nitekim Molla Civen el-Leknevi (ö. 1130/1718) de *el-Menâr*’ın şerhi olan *Nuru’l-envâr*’da infirad kaydıyla müşterek ve ammin tariften çıktığını belirtmektedir.⁵⁹ Böylece Fudayl Çelebi, Molla Hüsrev’in tanımında kullandığı lafızları yarı yarıya azaltarak aynı manaya gelecek tarzda hassı tarif etmiş olmaktadır.

3.4. Emir

Fudayl Çelebi emri “صيغة لطلب الفعل استعلاء”⁶⁰ şeklinde⁶¹, Molla Hüsrev ise “لفظ طلب به الفعل جزما”

⁵² “Kitap, Rasûl (s.a)’e indirilen, mütevatir ve manaya delalet eden nazımdır” (Fudayl Çelebi, *Tenvî’u’l-usûl*, vr. 3a).

⁵³ “Kitap, Rasûlümüz Muhammed (s.a)’e indirileni ondan tevatür yoluyla nakledilen nazımdır” (Molla Hüsrev, *Mir’âtü’l-usûl*, s. 28).

⁵⁴ Kitap tanımları için bkz. Pezdevî, Ebû’l-Hasan Ebû’l-Usr Fahrülislam Ali b. Muhammed b. Hüseyin, *el-Usûl*, yy., trs., s. 5; Serahsî, Ebû Bekr Şemsüleimme Muhammed b. Ahmed b. Sehl, *el-Usûl*, thk. Ebû’l-Vefa Efgani, Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut 1414/1993, I, 279; Sadruşşeria, Ubeydullah b. Mesud el-Mahbûbi el-Buhari el-Hanefi, *et-Tavdîh fî halli gavâmidî’t-Tenkîh (Şerhu’t-Telvîh ale’t-Tavdîh* içinde), Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut trs., I, 46; Neseî, Ebû’l-Berekat Hafızüddin Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd, *Kesfü’l-esrâr şerhi’l-musannef ale’l-Menâr*, Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut trs., I, 17; Gazâlî, *el-Müstesfa* I, 190-191.

⁵⁵ Fudayl Çelebi, *Tenvî’u’l-usûl*, vr. 37a.

⁵⁶ Molla Hüsrev, *Mir’âtü’l-usûl*, s. 385.

⁵⁷ “Has, mûnderide (tek manaya) vaz olunan lafızdır” (Fudayl Çelebi, *Tenvî’u’l-usûl*, vr. 3b).

⁵⁸ “Has, bir manaya infirad üzere (tek tek olmak üzere) vaz olunan lafızdır” (Molla Hüsrev, *Mir’âtü’l-usûl*, s. 39).

⁵⁹ Molla Civen, Ahmed b. Ebi Saîd b. Abdillâh (Ubeydillâh) el-Leknevi, *Nûrû’l-envâr fî şerhi’l-Menâr (Kesfü’l-esrâr* içinde), Bulak, Mısır 1316, I, 19.

⁶⁰ “Emir, istıla yoluyla Fudayl Çelebi, *Tenvî’u’l-usûl*, vr. 4a.

⁶¹ Müellifin esere yazdığı şerhin elimizdeki tek nüshasından tarifi “صيغة يطلب بها الفعل استعلاء” şeklinde olduğu anlaşılacakla birlikte aynı anlamı ifade ettiği için metindeki tarifler olduğu gibi buraya yazılmıştır. Fudayl Çelebi, *Tevsî’u’l-vusûl*, vr. 5a.

62 "بوضعه له استعلاء" şeklinde tanımlanmaktadır.

Molla Hüsrev, Mirkât'ın şerhi olan Mir'ât adlı eserinde, emrin tarifinde kullandığı lafzun (لفظ) kaydıyla fiil ve işaretin, tulibe bihi'l-fi'lü (طلب به الفعل) ifadesiyle tehdid ve taciz gibi manalarda kullanılan emir sîgalarının, cezmen (جزما) kaydıyla nedb ve ibaha ifade eden emir sîgalarının, bi-vad'ihî lehû (بوضعه له) kaydıyla "bu işi yapmanı senden istiyorum" haberî cümlesi gibi bir işin istenildiğini ifade etmek için konulmuş lafızların, isti'lâ'en (استعلاء) kaydıyla ise dua ve rica ifade etmek için kullanılan sîgaların tariften çıktığını ve tarifi tam bir tarif olduğunu söylemektedir.

Fudayl Çelebi ise eserinde zikrettiği emrin tarifıyla maksadın hâsıl olduğunu, tarifinin tam bir tarif olduğunu ve Molla Hüsrev gibi külfete girmeye gerek olmadığını söylemektedir.⁶³

3.5. Müşterek

Fudayl Çelebi müştereki "موضوع بمتعدد لمتعدد بلا نقل" şeklinde Molla Hüsrev ise "ما وضع وضعاً" şeklinde tanımlanmaktadır.

Fudayl Çelebi'nin tariflerinde göze çarpan farklılıklardan birisi mevsül ismi olan lafızla sırası olan fiili isim şeklinde zikretmesidir. Tariflerin çoğunda bu üslubu kullanmaktadır. Bilindiği üzere Arapça'da ما وضع ile موضوع arasında anlam olarak fark yoktur ve ikisi de vaz olunan (lafız) anlamına gelmektedir. Molla Hüsrev tanımlarda kimi zaman mevsül isim + fiil formunu kullanırken kimi zaman da isim formunu kullanır. Bu da tanımları öğrenmek isteyenler için bazen karmaşıklığa neden olabilmektedir. Fudayl Çelebi de bu düşünceyle olsa gerek tanımlarının neredeyse tamamında isim formunu kullanarak başlamaktadır. Bu, en azından tanımların ne tarz ifadeyle başladığı noktasında kafa karışıklığına sebebiyet vermemektedir. Örneğin Fudayl Çelebi, has, âmm, münekker cem' ve müşterekin tanımlarına hep isim formuyla başlamaktadır. Has, münekker cem' ve müşteriye mevdû' (موضوع) kelimesiyle, amma ise müstağrik (مستغرق) kelimesiyle başlamaktadır. Yine manaya açık olarak delalet eden lafızların; zahir, nas, müfesser ve muhkemin tanımlarına da vâdih (واضح) kelimesiyle başlamaktadır. Fudayl Çelebi, bu şekilde bir yöntem izleyerek tanımların daha kolay ezberlenebilmesini, ezberlendikten sonra da rahatça hatırlanabilmesini amaçlamış olmalıdır.

Fudayl Çelebi'nin müşterek lafız için yaptığı tanım gerçekten dikkat çekicidir. Zira bu tanımın Molla Hüsrev'in yaptığı tanıma göre kısa olmasının yanında akılda kalıcı lafızlardan oluştuğu ve kolayca ezberlenebilecek yapıda olduğu izahtan vârestedir. O, vaz olunduğu mana bakımından lafzın diğer kısımlarında olduğu gibi müşterekin tanımında da mevsül isim olan mâ (ما) ile sırası olan vudî'a (وضع) fiilini mevdû' (موضوع) şeklinde isim olarak ifade etmektedir.⁶⁴ Yine Fudayl Çelebi'nin tarifindeki birinci müte'addid (بمتعدد) lafzı Molla Hüsrev'in tarifindeki vad'an kesiran (ووضعا كثيرا), ikinci müte'addid (المتعدد) lafzı ise li-ma'neyeyni fe-sâ'idan (للمعنيين فصاعدا) lafızlarına tekabül etmektedir. Görüldüğü üzere Fudayl Çelebi'nin tarifıyla Molla Hüsrev'in tarifi arasında mefhum olarak bir fark olmamakla birlikte Fudayl Çelebi'nin tarifi Molla Hüsrev'in tarifinden daha kısa ve daha akılda kalıcı lafızlardan oluşmaktadır.

Yaptığımız araştırmada müşterek lafzın bu şekilde bir tanımına rastlamadık. Ancak Molla Fenari'nin (ö. 834/1431) müşterek konusunun mevzu edildiği yerlerde verdiği bilgilerde müteaddid lafız ve müteaddid manalara sürekli değindiği görülmektedir.⁶⁵ Fudayl Çelebi'nin Molla Fenari'nin bu açıklamalarından esinlendiği düşünülebilir. Fudayl Çelebi ile aynı dönemde yaşamış Emîr Pâdişâh'ın (ö. 987/1579) eserinde⁶⁶ de bazı farklılıklarla benzer bir tanım görülmektedir. Bu eseri görmüş ve ondan istifade etmiş olması da ihtimal dâhilindedir.

Fudayl Çelebi'nin usûl eserinin sonraki dönemde yazılan usûl eserlerini etkileyip etkilemediğine dair elimizde yeteri kadar bilgi mevcut değildir. Bu durumun net ortaya konulabilmesi için öncelikle Osmanlı döneminde yazılan ve halen yazma halde bulunan usûl eserlerinin incelenmesi gerekmektedir. Bununla birlikte Fudayl Çelebi'nin müşterek lafza dair yaptığı tanımın Büyük Haydar Efendi'nin eserinde zikredildiği görülmektedir.⁶⁷ Eserinin neredeyse tamamında *Mir'âtü'l-usûl*'den yararlanan⁶⁸ Büyük Haydar Efendi'nin müşterek

⁶² Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-usûl*, s. 49.

⁶³ Fudayl Çelebi, *Tevsî'u'l-vusûl*, vr. 5a.

⁶⁴ Aynı üslup farkı elfâz bahsindeki tariflerin çoğunda görülmektedir.

⁶⁵ Molla Fenârî, Şemsüddîn Muhammed b. Hamza, *Fusûlü'l-bedâ'î fî usûli's-şerâ'î*, thk. Muhammed Huseyn Muhammed Hasen İsmâ'îl, I-II, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2006, I, 137; II, 76.

⁶⁶ Emîr Pâdişâh, Muhammed Emîn b. Mahmûd, *Teysîrü't-Tahrîr*, I-IV, Dâru'l-Bâz, Mekke ts., I, 186.

⁶⁷ Büyük Haydar Efendi, *Usûl-i Fıkıh Dersleri ve Merhum Büyük Haydar Efendi*, der. Hacı Adil Bey, el-Mektebetü'l-Mahmûdiye, İstanbul trs., s. 171.

⁶⁸ Nitekim Büyük Haydar Efendi'nin usûl derslerini neşreden Hacı Adil Bey, mukaddimede şöyle demektedir:

lafzın tanımında Fudayl Çelebi'nin tanımına benzer bir tanım yapması dikkat çekmektedir.

3.6. Nas

Fudayl Çelebi nassı “النص واضح سبق له محتمل للتأويل والتخصيص والنسخ” şeklinde, Molla Hüsrev ise “فما ازداد ظهورا على الظاهر بمعنى من المتكلم خاصا كان أو عاما” şeklinde tarif etmektedir.

Molla Hüsrev nassın tarifini zikrettikten sonra nassın tevil, tahsis ve neshe ihtimali olduğunu nassın hükmü altında zikretmektedir. Fudayl Çelebi ise nassın⁶⁹ tevil, tahsis ve neshe ihtimali olduğu bilgisini tarife dâhil etmekte ve tariften sonra nassın hükmüyle ilgili her hangi bir bilgi vermemektedir.⁷⁰

Fudayl Çelebi'nin tarifindeki sika lehû (سبق له) lafzı, Molla Hüsrev'in tarifindeki bi-ma'nen minel'l-mütekellimi (بمعنى من المتكلم) lafızlarının anlamını ifade etmektedir.⁷¹

Sonuç

Molla Hüsrev, fıkıh usûlü alanında biri metin (*Mirkâtü'l-vusûl*) biri de o metnin şerhi (*Mir'atü'l-usûl*) olmak üzere iki eser yazmış, kendisinden önceki usûl mükteşebatını güzel bir şekilde özetlemiştir. Ondan bir asır sonra yaşamış Fudayl Çelebi de Molla Hüsrev'in bu yaklaşımını devam ettirmiştir. Yazdığı bu eserlerde Fudayl Çelebi'nin Molla Hüsrev'den son derece istifade ettiği görülmüştür. Öyle ki her iki eseri karşılaştıran bir kimse aralarındaki benzerliği hemen fark edecektir. Fudayl Çelebi, *Tevsî'u'l-usûl*'ün içeriğini oluştururken Molla Hüsrev'den istifade etmekle beraber yeri geldiğinde Molla Hüsrev'e eleştiriler de yöneltmiştir. O, Molla Hüsrev'i bazen selefi anlamamakla, onların yolundan nedensiz ayrılmakla eleştirmiş, bazen de verdiği bilgilerin eksik ve yetersiz olduğunu belirtmiştir. Ancak eleştirdiği yönleri olmasına rağmen Fudayl Çelebi'nin, Molla Hüsrev'in eserini daha mükemmel bir hale getirmeye gayret ettiği anlaşılmaktadır. O, tabiri caizse bu eseri önüne almış, konular arasında uyuma dikkat ederek yeniden tasnif edip, tanımlarını da eğitim ve öğretime daha elverişli hale getirmeye çalışmıştır.

Şunu da ifade etmek gerekir ki, Molla Hüsrev'in ve Fudayl Çelebi'nin zihninde ya da toplumun gündeminde fıkıh usûlünün toplumun ihtiyacına cevap verip veremediği ya da güncellenmesi gerektiği gibi bir problem bulunmamaktadır. Her iki müellif tarafından yazılan bu kitaplarda “Fıkıh usûlü mükteşebatı daha iyi nasıl öğretilir?”, “Fıkıh usûlü konuları daha pratik ve kolay bir şekilde nasıl işlenebilir?” sorularına cevaplar arandığı anlaşılmaktadır. Özellikle Fudayl Çelebi'nin, konular arasında uyumun hâkim olduğu, benzer konuların tek yerde işlenmesi yoluyla dağınıklığın önüne geçilmesinin sağlandığı başlıklandırmalarla son derece sistematik bir eser ortaya koyma gayretinde olduğu görülmüştür.

Kaynaklar

- Abdülaziz el-Buhârî, Alâüddin Abdülaziz b. Ahmed, *Keşfü'l-esrâr 'an Usûli Fahri'l-İslâm el-Bezdevî*, nşr. Abdullah Muhammed Ömer, I-IV, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1997.
- Abdülkerim Zeydan, *el-Vecîz fî usûli'l-fıkh*, Müessesetü Kurtuba, yy. ts.
- Arı, M. Salih, “Osmanlılar'da Şeyhülislamlık Müessesesi”, *Yüzüncü Yıl Üniv. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 1, sy. 1 (1994), s. 170-178.
- Aslan, Nasi - Korkmaz, Ömer, “Osmanlı İlmiye Teşkilâtının Bozulmasına Dönük Bir Eleştiri: Sinobî Abdullah Ahdî Örneği”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 19 (2019), ss. 221-239.
- Ayğan, Abdurrahim, *Dürer Kitabı Çerçevesinde Molla Hüsrev'in Fıkhi Görüşleri*, (Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi SBE), Ankara 2009.
- Badır, Seyit, *Molla Hüsrev ve Mirkâtü'l-vusûl Adlı Eserindeki Yöntemi*, (Yüksek Lisans Tezi, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi SBE), Rize 2013.
- Büyük Haydar Efendi, *Usûl-i Fıkıh Dersleri ve Merhum Büyük Haydar Efendi*, der. Hacı Adil Bey, el-Mektebetü'l-Mahmüdiye, İstanbul ts.
- Ceylan, Hadi Ensar, *Molla Hüsrev'in Delâlet Anlayışı ve Fürû'a Yansımaları*, (Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniv. SBE), Ankara 2011.

“Merhumun Usûl-i fıkıh dersi takrîr suretiyle cereyan ederdi. Derse *Mirkât* ile *Mir'atı* esas ittihaz etmişti”. Bkz. Büyük Haydar Efendi, *Usûl-i Fıkıh Dersleri* s. 5.

⁶⁹ Bu bölümdeki diğer üç tarifte de aynı üslup hâkimdir.

⁷⁰ Zahir lafzının tevil tahsis ve neshe ihtimali olup olmadığına dair metinde her hangi bir ibareye yer verilmezken, müellif şerhinde nassın ihtimali olmasından evleiyetle zahirin de tevil, tahsis ve neshe ihtimali olduğunun anlaşılacağını söylemektedir. Fudayl Çelebi, *Tevsî'u'l-vusûl*, vr. 56b.

⁷¹ Fudayl Çelebi, *Tevsî'u'l-vusûl*, vr. 56b.

- Debusi, Ebû Zeyd Abdullah b. Muhammed b. Ömer b. İsa, *Takvimü'l-edille fî usûli'l-fikh*, thk. Halil Muhyiddin Meys, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1421/2001.
- Emir Pâdişâh, Muhammed Emîn b. Mahmûd, *Teysirü't-Tahrîr*, I-IV, Dâru'l-Bâz, Mekke ts.
- Gazâlî, Ebû Hamid Hucetülislam Muhammed b. Muhammed, *el-Müstesfa min ilmi'l-usûl*, thk. Muhammed Süleyman el-Aşkar, Müessesetü'r-risâle, Beyrut 1417/1997.
- Dönmez, İbrahim Kâfi, "Beyân", *DİA*, İstanbul 1992.
- İpşirli, Mehmet, "İlmiye", *DİA*, İstanbul 2000.
- İpşirli, Mehmet, "Şeyhülislâm", *DİA*, İstanbul 2010.
- İzmirî, Süleyman b. Veli b. Resul el-Kırşehri *Haşiyetü'l-Fazli'l-İzmirî ale'l-Mir'âti'l-usûl fî şerhi Mirkâti'l-vusûl*, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1890.
- Kaydu, Ekrem, "Osmanlı Devletinde Şeyhülislâmlık Müessesesinin Ortaya Çıkışı", *Atatürk Üniv. İslâmî İlimler Fakültesi Dergisi*, sy. 2, Ankara 1977, s. 201-210.
- Kılıç, Cihan, "Osmanlı İlmiye Teşkilatında Kariyer Sistemi", *Turkish Academic Research Review (TARR)*, 3/1 (2018), s. 153-170.
- Koca, Ferhat, "Has", *DİA*, İstanbul 1997.
- Koca, Ferhat, "Mefhum", *DİA*, Ankara 2003.
- Koca, Ferhat, *Molla Hüsrev*, TDV Yay., Ankara 2008.
- Korkmaz, Ömer, *Zenbillizade Fudayl Çelebi'nin Tenvî'u'l-usûl Adlı Eserinin Tahkik ve Değerlendirilmesi*, (Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi SBE), Adana 2014.
- Molla Cîven, Ahmed b. Ebî Saîd b. Abdillâh (Ubeydillâh) el-Leknevî, *Nûrû'l-envâr fî şerhi'l-Menâr (Keşfü'l-esrâr içinde)*, Bulak, Mısır 1316.
- Molla Fenârî, Şemsüddin Muhammed b. Hamza, *Fusûlü'l-bedâi' fî usûli's-şerâi'*, thk. Muhammed Huseyn Muhammed Hasen İsmâ'îl, I-II, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2006.
- Molla Hüsrev, Muhammed b. Ferâmûz b. Ali, *Mir'âtü'l-usûl fî şerhi Mirkâti'l-vusûl*, Matbaa-i Osmaniye, Dersaadet (İstanbul) 1312.
- Nesefî, Ebû'l-Berekat Hafızüddin Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd, *Keşfü'l-esrâr şerhi'l-musannef ale'l-Menâr*, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut ts.
- Özen, Şükrü, "Bir Mirasın Gölgesinde Velâ Tartışması: Müzellef Ahmed Efendi'nin Terekesi ve Ganizâde Mehmed Nâdirî'nin Şeyhülislâma Mektubu", *Osmanlı Araştırmaları*, İstanbul 2013, XLI, 71-124.
- Özen, Şükrü, "Molla Hüsrev'in Velâ Meselesi ile İlgili Görüşünün Osmanlı İlim Muhitindeki Yansımaları", *Uluslararası Molla Hüsrev Sempozyumu (18-20 Kasım 2011 Bursa) - Bildiriler*, Bursa 2013, s. 325-393.
- Özer, Hasan, "Molla Hüsrev'in *er-Risâle fi'l-Velâ'sı*, Molla Gürânî'nin Reddiyesi ve Molla Hüsrev'in Cevabı: Tahkikli Neşir", *İslâm Araştırmaları Dergisi*, İstanbul 2010, sy. 24, s. 173-207.
- Pezdevî, Ebû'l-Usr Ali b. Muhammed, *Usûlü'l-Bezdevî (Usûlü'l-Kerhî ile birlikte)* Dâru Mir Muhammed, Karaçi ts.
- Sadruşşeria, Ubeydullah b. Mesud el-Mahbûbi el-Buhari el-Hanefî, *et-Tavdîh fî halli gavâmidî't-Tenkîh (Şerhu't-Telvîh ale't-Tavdîh içinde)*, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut ts.
- Semerkindî, Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed, *Mizânü'l-usûl fî netâici'l-'ukûl*, thk. M. Zekî Abdülber, Matâbi'u'd-Devha'l-Hadisiyye, Devha 1984, s.194-195.
- Serahsî, Ebû Bekr Şemsüleimme Muhammed b. Ahmed b. Sehl, *el-Usûl*, thk. Ebû'l-Vefa Efgani, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1414/1993.
- Teftâzânî, Sa'düddin Mes'ûd b. Fahriddin, *Şerhu't-Telvîh 'ale't-Tavzîh li-metni't-Tenkîh fî usûli'l-fikh*, thk. Zekeriyâ Umeyrât, I-II, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1996.
- Türker, Ömer, "Tarîf", *DİA*, İstanbul 2011.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1988.
- Zekiyyüddin Şaban, *İslam Hukuk İlminin Esasları: Usûlü'l-fikh*, (trc. İbrahim Kafi Dönmez), TDV Yay., Ankara 2004.

Two Different Approaches in Usul Writing Molla Husrev and Fudayl Celebi Example

Abstract

The first attempt to build a law science, the so-called Fiqh methodology, was carried out by Muslims, and works from this field have been copyrighted from an early stage. The scholars of the Ottoman Empire, as well as all Islamic states, also contributed to this science. The Ottoman scholars had many works in the usul al-fiqh, including copyright, annotation, prosecution and concurrence. Molla Husrev and Fudayl Celebi are also the Ottoman scholars who wrote books in this field.

Molla Husrev is one of the people who has been a shaykh al-Islamist during the reign of Sultan Mehmed the Conqueror and has made significant contributions to the establishment and functioning of the ilmiye organization. In addition to being among those who prepared the program of the Sahn-ı Semân madrasas, the works he wrote about the fiqh and the usul al-fiqh were taught as textbooks in the Ottoman madrasas. He also contributed to the development of the Ottoman science world by educating many students including Fudayl Celebi's father Zenbilli Ali Cemali Efendi. Fudayl Celebi, who lived about a century after Molla Husrev, read and taught the works of Molla Husrev as a natural result of his being a professor in Ottoman madrasahs for many years. Fudayl Celebi is an Ottoman scholar who has served as a judge in important centers such as Baghdad, Aleppo and Mecca. He, like Molla Husrev, contributed to the field of Islamic law with his works about law of fiqh and jurisprudence. His books Adab al-avsiya and al-Damanat, is one of the sources of Mecelle.

Fudayl Celebi was very influenced by Molla Husrev in his own work, and this influence appears to be obvious throughout the work. He used Molla Husrev's concept when he named his work and his commentary on it. He sometimes criticized Molla Husrev for not understanding the salaf, for leaving their path without reason, sometimes the information is incomplete and inadequate. However, despite his criticism, it is understood that Fudayl Celebi tried to make the work of Molla Husrev more perfect. He took it in front of this work, so to speak, tried to make the definitions more appropriate for education and training by reconsidering the harmony between the subjects. However, when he was writing his work, he objected to Molla Husrev and criticized him. In this study, it will be tried to determine what subjects Fudayl Celebi criticized Molla Husrev for, issues he thought different, and for what purpose he wrote his work. The topics which Fudayl Celebi thinks differently from Molla Husrev will be covered under three headings: Preferences, Classification and Classification of the Book and Definitions.

Keywords: Molla Husrev, Fudayl Celebi, Cemali, Tanwi' al-usul, Mirqât al-vusul.